

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ

СРЕДЊОВЕКОВЉЕ И ФЕУДАЛИЗАМ, СТАРИ И НОВИ

Средњовековље, као подлогу на којој је настала модерна цивилизација Запада, није могуће избећи нити занемарити: „Средњовековна Европа је створила западну цивилизацију. Начин размишљања и деловања тако близак модерној Европи и Америци, који се преноси и на све друге делове света и од којег не можемо да побегнемо, усађиван је у свест наших предака током средњег века... Многи Европљани живе у градовима и селима који су постојали и у време Томе Аквинског, а настали су у сенци цркава из 13. века... Модерне националне државе настале су из монархија које су стварали владари попут француског краља Филипа Лепог или енглеског краља Јована без Земље... Идеја о владавини народа јавља се у списима Марсилија из Падове, научника из 14. века који је добро познавао живот друштвених заједница Италије. Наша трговина и банкарство своје зачетке налазе у пословању фирентинских породица Перузи и Медичи. Студенти добијају звања која су се додељивала на средњовековним универзитетима Париза и Оксфорда, за теме које су сличне онима које су обрађиване на средњовековним факултетима уметности. Књиге које пишемо из области историје или лепе књижевности наслањају се на дела Ђордана Бруна или Ђованија Бокача. Наше поимање разлика између физичког света природе и духовног света религије и морала води порекло из дуализма који је Аквински поставио у 13. веку...”¹ Однос према времену и простору и начинима његовог дефинисања (нпр. перспектива), технолошком

---

¹ *Оксфордска историја средњовековне Европе* (прир. Џорџ Холмс), „Clio”, Београд 1998, 5.

проналазаштву, описмењавању, истицању појединца (претече индивидуализма), однос према раду (много пре „веберовског” односа вере и рада, тј. „протестантске етике” и „капитализма” што представљају само радикалан израз претходних фаза ове везе), моделима организације људских заједница – у свему томе видљив је неизбрисив печат средњовековља. И премда је средњовековни интегрисани свет, „где човек себе увек види као део свог сталежа а сталеж као део укупне, органске друштвене хијерархије, која опет са своје стране чини део укупног божанског поретка (који укључује и природу)”², у скоро сваком погледу дијаметрално различит од модерног света, пре свега јер човек средњовековља „никада себе није доживљавао као издвојеног субјекта који се поставља насупрот, као супротстављен свет људских односа и материјалне природе”³ многобројне друштвене и личне тенденције, макар у зачетку, што су довеле до модерног „субјективистичког” односа према природи и друштву, зачете су на средњовековном феудалном Западу. Међу њима било је и доста крајње спорних. „Средњи век је изнедрио, а неретко и створио, неке истинске или проблематичне одлике Европе: прожимање могућег јединства и суштинске различитости, мешање народа, поделе и сучељавање између Запада и Истока и између Севера и Југа, колебаљивост источне границе, првенство културе као уједињујућег чиниоца.”⁴

Несумњиви значај средњовековног наслеђа, међутим, у модерном раздобљу је будио различите погледе и разноврсне оцене, како при његовом одређивању тако и при његовом вредновању. Термин „средњи век” први је, још 1469. године, сковао Ђовани Андреа, папин библиотекар, како би супротставио „старе” из прошлог раздобља „модернима нашег времена”.⁵ Прихватили су га хуманисти на самом крају 15. века, да би он, у оквиру конструисане поделе на три раздобља – стари век, средњи век, нови век – постао широко прихваћен током 16. и 17. века (најзаслужнији су за то били Кристоф Келер, Георг Хорн и Ди Канж). Келер средњим веком назива раздобље од оснивања (330. год. после Христа) до пада Константинопоља (1453), а Хорн период између 300. и 1500. године. Тек касније, у временској периодизацији се као почетна тачка раздобља појављују 476. година (пад

² Миша Ђурковић, *Капитализам, либерализам и држава*, „Филип Вишњић”, Београд 2005, 65.

³ Исто.

⁴ Жак ле Гоф, *Да ли је Европа створена у средњем веку?*, „Слио”, Београд 2010, 11.

⁵ Жак ле Гоф, *Средњовековно имагинарно*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 1999, 27.

западног дела Римског царства, тј. тренутак када Ромул Аугу-стул шаље царска знамења у Константинопољ), а као крајња, осим године пада Константинопоља, узимају и 1492. (Колумбово от-криће Америке) или 1498. година (почетак француског напада на Апенинско полуострво као првог „несредњовековног рата”). При-сутне су разлике и у постпериодизацији – у подели на раздобља „унутар средњег века”: један део стручњака за средњи век дели га на „рани средњи век” – раздобље сеобе варвара на просторе Римског царства између 300. и 700. године, на период „каролин-шке ренесансе” (отприлике, 700–900. године) као на прелазни пе-риод у „право феудално раздобље” (1000–1300) и кризу средњег века (1300–1500), након чега се рађа модерно доба.⁶ Друга гру-па историчара период „раног средњег века” протеже на период 400–900. и у том оквиру види не само „каролиншку ренесансу” већ и јачање Византије између 700. и 1025. године; прави средњи век виде у периоду 900–1200, а ренесансу померају раније, из-међу 1200. и 1500. године после Христа.⁷ Трећи, пак, „позну ан-тику” продужавају до времена смрти Јустинијана 565. године, па „рани средњи век” рачунају до половине десетог века, а „зрели средњи век” до половине 14. века, након чега почиње „права” ре-нелсанса. Четврти читав „рани средњи век” сматрају „позном ан-тиком”, а тек западну, феудалну Европу насталу у 10. веку називају средњовековном; она опстаје до времена „Велике куге” сре-дином 14. века, после чега се обличава ренелсансни „позни средњи век” што траје све до реформације која ставља тачку на монопол средњовековног хришћанства и отвара врата рано-модерног доба што се протеже све до времена индустријских револуција.

Перспектива створена почетком модерне епохе из средњег века, описиваног као „мрачно” доба или, у блажем случају, „ниже” доба у односу на следеће, издваја период ренелсансе што ће своју крајњу идеализацију („врхунац људске цивилизације”) доживети тек у време „прогресивистичког” 19. века, у делу Јакоба Буркхарта (*Цивилизација ренелсансе у Италији*, 1860).⁸ Виђење средњег века као мрачног раздобља коме је одричан сваки значај јачаће са јављањем идеје „напретка” у европској науци од полови-не 17. до половине 18. века. „Мислиоци попут Волтера и Дидроа, просуђујући средњовековне установе по иструнулим остаци-ма који су преживели у њихове дане, узели су као свршену ствар

⁶ Видети нпр. Жак ле Гоф, *Да ли је Европа створена у средњем веку?*, 23.

⁷ *Оксфордска историја средњовековне Европе*.

⁸ Јакоб Буркхарт, *Култура ренелсансе у Италији*, Матица хрватска, Загреб 1953.

да је средњи век био раздобље црног незнања и празноверја, у својој жељи да збаци утицај службене цркве, претворили су касни средњи век, један од великих тренутака европске културе, у неоготичку причу страве и ужаса, држећи да ни на једном подручју није било озбиљног напретка, све до њиховог времена. Та антиготичка опседнутост резултирала је не само обезвређивањем средњовековних достигнућа, него и општим рушењем зграда и установа...”⁹ Ово ће виђење преовладавати у историји, економији и филозофији тек око 1740. године и свој врхунац имати током западњачке епохе просветитељства, у делима Монтескијеа и Гибона. Према том, крајње пристрасном виђењу, „средњи век” (*medium aevum*) је злокобно време које дели два славна периода у европској историји, грудобран између антике и њеног препорода, прекид у развоју културе, слом, „мрачна столећа” – тако је гласила пресуда хуманиста коју су потврдили просветитељи, а исто су мислили и у 19. веку, када су новом, динамичном времену супротстављали „назадњаштво” и „учмалост” средњег века. Па чак и сада, када год је потребно да се неки друштвени или духовни покрет назове реакционарним или застарелим, без размишљања се потезе за отрцаном фразом „средњовековно”... Средњи век није имао среће ни са историчарима уметности. Идеал класицизма – резултат естетике 18. века, која се темељи на античким обрацима – био је, током дугог низа година, битна препрека за схватање принципа средњовековне естетике која се радикално разликовала од естетике класичне старине. „Полазило се од претпоставке да је лепо могућно, у ствари, само у једном облику, и то баш у оном који је створен у антици. Чинило им се да готичка скулптура није ништа друго до неуспели покушај овлапложња античког идеала лепоте – одрицали су оригиналност и самосталност средњовековног мајстора.”¹⁰

Са постепеним разочарањем, међутим, у резултате „епохе просвећености” јавиће се, реактивно, и романтичарска идеализација бајковите, ирационалне прошлости средњег века као „станишта духа” и „врлине” што стоји на супрот „разчараности” модерног, индустријским и свим другим револуцијама захваћеног Запада. Управо у романтичарском оквиру одиграће се прво буђење интересовања за католичко средњовековље на континенту и, нарочито, у Енглеској. Биће то уједно и први пример како

---

⁹ Луис Мамфорд, *Мити о машини*, Графички завод Хрватске, Загреб 1986, 10.

¹⁰ Арон Гуревич, *Категорије средњовековне културе*, Матица српска, Нови Сад 1994, 17–18.

је, према запажању познатог француског медијеваисте Жака ле Гофа, стару „црну легенду” о средњовековљу почела да замењује нова „златна легенда” која га некритички идеализује. „Готски ривајл” у архитектури (чије је најрепрезентативније здање управо Парламент у Лондону), естетски сензибилитет Аугустуса Пугина, потом прерафаелисти који су се у уметничком изразу враћали узорима средњовековне и раноренесансне („оне пре Рафаела”) чистоће и једноставности били су наредни примери позитивног гледања на средњи век. Следећа острвска манифестација носталгије за средњовековљем јавила се као „Оксфордски покрет”, који је имао велики утицај на један други широки културни покрет – на „католичку културну обнову”. Све су то били једни од првих видова обзнане оштро супротстављених подвојености у погледима западне модерне – оне коју у свом крајње екстремном изразу оличава Гибон, што у целости одбацује средњи век као доба празноверја и заосталости, и оне Скотове, који у свом романтизму покушава да му олако припише ореол „савршенства” и „светости”. Најрадикалније опонирање просветитељском виђењу средњовековља није, пак, настало из крила романтизма нити хришћанске обнове: налазећи се на становишту тоталне критике модерне као обездуховљене цивилизације и антипода традиционалних култура које, пак, карактерише, мање или веће, сакрално, трансцендентно присуство које метафизички инспирише и „осмишљава” сваку постојећу делатност или друштвену институцију, Рене Генон, један од оснивача традиционализма на Западу у првој половини 20. века, пише неке од најубојитијих редова у одбрану средњег века: „После мутног периода варварских инвазија неопходних да се сруши (већ пропали, прим. А. Г.) антички поредак ствари, био је обновљен нормални поредак који је трајао неколико столећа. Био је то поредак средњег века који модерни потцењују јер су неспособни да схвате његов духовни садржај, тако да им та епоха извесно изгледа више даља и страна него антика. По нама, прави средњи век се одвија између царства Карла Великог и почетка 14. столећа. Овим последњим датумом почиње нова декаденција која ће се се кроз различите етапе све више изоштравати до наших дана. То је прави почетак модерне кризе; то је почетак краја хришћанског света, суштински идентичног цивилизацији средњег века...”¹¹

На основу темељних истраживања обимне новооткривене грађе, те њеним свестраним промишљањем, погрдни однос према средњем веку је, барем што се тиче „главне струје” у науци,

---

¹¹ Рене Генон, *Мрачно доба*, „Алеф” Градац, Чачак 1987, 28.

током двадесетог века у највећој мери измењен. Захваљујући новооткривеним документима и списима ми данас знамо неупоредиво више о средњовековним манастирима и универзитетима, о њиховој теологији и филозофији; захваљујући теренским археолошким истраживањима, наша знања о тадашњим људским стаништима и оруђима, о начинима свакодневног живота свих стајежа вишеструко су увећана. Данас је могуће направити мапу миграција од пропасти римске антике до „зрелог средњег века“; у стању смо да прилично детаљно реконструиремо и економски живот и демографска кретања током целог средњовековног раздобља. Све у свему, гледајући у односу на сазнања и перспективе просветитељства и њихових наследника у 19. веку, савремене науке имају неупоредиво разборитију и историјски тачнију слику средњег века у Европи. И мада је ова савремена „промена погледа“ на средњи век заснована на обиљу докумената и археолошких открића, а нарочито на напорима савремене антропологије да се схвате различита устројства примитивних, мање издиференцираних предмодерних друштава – кључни разлози за њу били су смештени другде: Холмс разборито признаје како нам се „средњовековни свет отворио захваљујући промени укуса и усмерења наших истраживача“.¹²

Измена у перцепцији и вредовању средњег века, дакле, могла би се посматрати као типичан пример како свест о прошлости представља облик „друштвене самосвести“, односно – да кроз откривање прошлости ми не откривамо и, делом, „учитавамо“ себе саме, своја виђења, своје вредности, своје дилеме, и на тај начин, према опажању Лисјена Февра, изнова и изнова реконструиремо „своје“ антике, „своја“ средњовековља или ренесансе. У питању је сложени процес научног превредновања који не значи само субјективну релативизацију прошлости, нити само примене „накнадне памети“ на разумевање уочених и проучених структура у прошлости, а на основу сазнања о ономе што је из њих настало и што стално настаје. Реч је о сталном стваралачком дијалогу садашњице и прошлости: он мора и да се придржава релевантних историјских извора, пронађених артефаката, и да уважава све оно што од ранијих реконструкција прошлости издржи проверу уз помоћ свих других видова сазнања о њој, али и да избегне опасност „учитавања“ оних односа или значења које у периоду који се проучава или нису постојали, или нису постајали на тај начин који им се накнадно придаје. Ради се о стално новом, савременом постављању проблема који нас води бољем разумевању прошлости:

---

¹² Оксфордска историја средњовековне Европе, 7.

„Људима других времена, друштава и цивилизација постављамо наша питања, али очекујемо да добијемо њихове одговоре, јер једино у том случају могућ је дијалог.”¹³

Однос између феудализма и средњовековља

„Општесветски прелазак из антике у феудализам нигде се није одиграо изузев на Западу и у умовима његових научника. У сваком случају, чак и западни феудализам није настао непосредно након пропасти антике. У својој социо-културној генеалогiji биланса преласка из антике у феудализам, Андерсон препознаје пре ’катастрофичне’ него ’кумулативне’ догађаје на крају старог века. Али се регресија у Европи види као рашчишћавање пута за поступно динамично напредовање новог облика производње насталог из њеног (античког) разарања.”¹⁴ Хришћанска црква је, према Андерсону, сачувала „суперструктурно” (углавном културно наслеђе), док је оно инфраструктурно (претежно економско) које је ионако било у периоду опадања, потпуно пропало. Другим речима, преплављивање западног дела Римског царства варварским народима, било као федератима (савезницима) било као пуким освајачима – довело је до потпуног уништења империјалног поретка и општедруштвене регресије, док је развијенији источни део Царства, са великим градовима и развијенијом привредом, опстао. На остацима царства на Западу, а мешањем са обичајним уређењима варварских племенских савеза – тек након вишевековног периода дисконтинуитета – настало је аграрно друштво штићено од стране ратничке класе међусобно повезане приватним уговорима којима су одређивана права и обавезе вршења власти које се може назвати феудалним. Остатке претходног система чинили су преживели аутономни градови, који су са одвојеним системом црквених поседа и велепоседа чинили сложени систем „испарцелисане” власти. Но, у првим вековима након пада империје, цео западни део Европе био је заборављени, руинирани део света. Након више покушаја обнове система јединствене власти у периоду „раног”, предфеудалног средњег века на Западу, од којих је онај у време „каролиншке ренесансе” био половично успешан и нешто дуготрајнији, уследиле су нове фазе разлагања тек опробане „обнове империје”. Развијени феудализам је ову „обнову”, у виду Светог римског царства, претворио готово у фикцију којој су

¹³ Арон Гуревич, нав. дело, 8.

¹⁴ Jack Gody, *Theft of History*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, 78.

тек снажни цареви покушавали да удахну трајнији живот. Обнова и полет нове феудалне композиције дошао је тек касније, у интеракцији са просторима источног Медитерана, са православном Византијом и светом ислама.

Томас Браун је у праву: од степена континуитета и степена разарања важније је питање утицаја преживелих облика власти и нових снага.¹⁵ Ексклузивност облика великих земљишних поседа са принадлежностима вршења власти које уз њега иду, постоје у извесној мери у свим културама у временима после бронзаног доба. Но, разлика на варваризованом Западу била је та што су ови облици постојали у условима потпуног разарања вертикале власти, у фактичком одсуству доминантног политичког и војног центра. На Истоку је био потпуно други случај: тамо је пренет и одржан центар царске врховне власти, очувана је култура великих градова у којима је настављен развој на свим пољима – од заната до образовања, од производње до трговине добрима која се окренула даље на исток ка цивилизованим неевропским просторима. Настанак и експанзија ислама овај процес није прекинула – већ наставила, мада су арапска освајања, и нарочито гусарења на Средоземљу, додатно одсекле западни, варваризовани део Европе од свог „очуванијег“, источног дела. Источни Медитеран и Блиски исток су око 600. године у смислу степена развоја више подсећали на стање из 300. године пре Христа, док је Запад, што је у привредном смислу за све време Римског царства био и мање развијен,¹⁶ и привредно зависнији од његових других делова (пошто није прошао кроз етапе самосталне „урбане револуције“ бронзаног доба, попут оне на Истоку), био је склонији колапсу чим је царство ослабило.

Пропадање империјалне „политеје“, узроковано спрегом спољних (најезде) и унутрашњих фактора (морални и демографски суноврат, културно стагнирање, привредно опадање, неадекватна употреба робовске радне снаге) те настанак самодовољних велепоседа (латифундија) са сељацима везаним за земљу (како би се како-тако одржао фискални поредак), био је од кључне важности за целу средњовековну епоху: различите судбине два дела некада јединственог царства створиће два потпуно различита друштвена система: првог, који ће, након потпуног разарања те дуготрајног дисконтинуитета и регресије, након покушаја каролиншке обнове, постепено израсти у феудални ситем,

¹⁵ Оксфордска историја средњовековне Европе, 32.

¹⁶ Нпр. пољопривреда је у западним провинцијама зависила од падавина, док су на Истоку постојали комплексни системи за наводњавање.

без јединственог центра власти; и другог, који ће избећи разарање, одржати континуитет и јединство власти те стварати своје, „нефеудално” средњовековље. Слична „нефеудална” средњовековља настаће и у Персији Сасанида, а касније и у исламском калифату и његовим државама наследницама – у распону од „маварске” Шпаније до држава Турака Селџука, Мамелука и, на крају, Османлија.

Источно Римско царство ће одржавати континуиране везе преко азијских трговачких путева са Индијом и Кином. Већина заната наставиће да се обављају једнаком вештином као и у претходним периодима. Фарме ће још увек бити у стању да произведу довољно за тржишта. Империја ће водити јединствену фискалну и монетарну политику која ће бити стабилна цео први миленијум; организација власти и оружаних снага прилагођаваће се тадашњим изазовима (реорганизација војске са тенденцијом формирања коњице); биће учињени сви покушаји да се, у тешким условима, сачувају и развијају сва културна наслеђа источног Медитерана. „Популарна слика Византије као споменика политичкој и друштвеној непромењивости у суштини је сасвим супротна стварности... Царство је постојало задржавајући најпрактичније елементе свог наслеђа, а напуштајући сувише скупе елементе традиције, нпр. бесплатну поделу жита. Недостатак радне снаге решен је насељавањем Словена и других народа на територијама царства, а крутост старе грађанске класе замењена је системом награђивања по заслуги војника-скоројевића. Лојалност поданика је подстицана увођењем нових 'популистичких' симбола и веровања, а положај сељака је ојачао када су слободне сеоске заједнице замениле велике поседе.”¹⁷ „Снага Византије налазила се у њеној способности да успешно контролише и користи своја богатства; многе од њених провинција нису биле богатије од западних, али је она поседовала такве механизме којима је успевала да извуче и последње мрвице средстава... Моћ Источног царства није лежала само у очуваној централној власти и њеној вертикалној хијерархији, плаћеном чиновништву, централизованом правном (укључујући и правосуђе) и финансијском систему те локалној управи.”¹⁸ Оно што је – и западним феудалним лордовима и модерним заговорницима представничке демократије – изледало искључиво као оријентално самовлашће, било је, у ствари, више

¹⁷ *Оксфордска историја средњовековне Европе*, 32–33.

¹⁸ Насупрот Византији која је имала јединствену пореску политику, западне протофеудалне, варварске монархије једва су успевале да наметну порезе за путарине и правосуђе и то на врло уском простору.

израз јединства и снаге власти, дакако личне, која је у то време на Западу изостајала. Но, крај јачања „суверног” самодржаца, током целе хиљадугодишње историје Византије, опстаје и идеја о *res publica* као правном поретку који је као институција старији од Царства и изнад цара – који је и стваралац права, али и бранилац права, заштитник од самовоље и злоупотребе, који је правом везан и обавезан. Аутократија се увек посматрала ограничена наслеђеним правним поретком са његовим „уставним органима”: сенатом (коме је преостала само саветодавна улога), војском и „римским народом” који му, сви заједно, дају консензус да влада, али и духовно моралним утицајима Цркве, са којим, такође, постоји континуитет тежњи сталног усклађеног споразумевања без мешања једне власти у уже, „строго” подручје оне друге. Кршење ових односа и пренебрегавања закона у пракси је свакако било, али не одвећ често. Радило се о изузетцима који су потврђивали правила црквеног морала и јуриспруденције. Значај права и консензуалног пристанка (*consensus omnium*) сената, војске и народа нарочито је био изражен приликом бирања или приликом обраћања цара, али и у другим приликама кад цар мора пред њима да оправдава своје мере, прибави њихову подршку или одступи како би умањио њихово незадовољство.¹⁹

Но, кључна ствар која је средњовековну Византију разликовала од позноантичког периода царства, лежао је у начину функционисања власти. Цареви из периода домината (од Диоклецијана и Константина, па надаље) форсирани су строго одвајање војних и цивилних власти (префектуре), уз претварање двора у центар управе, државне администрације (нпр. *magister officiorum* постаје својеврсни „шеф кабинета”, а *questor sacri palatii* шеф управе и редактор закона)²⁰ која је служила цару као „сакрализованом принцепсу” што је оличавао јединство власти. Паралелно су се одвијали процеси стварања велепоседа са везивањем колони²¹ за земљу са циљем обнове пореске политике кроз повећавања главарине и земљарине (*capitatio/iugatio*), као и експанзија употребе раније искључиво приватне институције патроната (*patriconium*) у јавној сфери где су се читава подручја стављала

---

¹⁹ Детаљно о византијском конституционализму: Ханс Георг Бек, *Византијски миленијум*, „Слио”, Београд 1998, поглавље „Уставни органи”, 64–74. Посебно је занимљив пример правне аргументације при свргавању Јустинијана II кроз поступак кондеминације због кршење правног поретка, и потоњег поступка акламације Леонтија за новог римског цара.

²⁰ Детаљније: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд 1993, 50.

²¹ Исто, 60.

под патронат војних власти и моћних појединаца како би их ови штитили од пореских обавеза. Ови процеси били су разорни, слабили су централну власт, која се упињала да их спречи, нарочито што су патронат и испрва форсирани колонат ушли у симбиозу са врло погубним последицама и у социјалном смислу, као и у погледу функционисања власти.

Средњовековна Византија се развијала у потпуно другом смеру: док се настављао процес централизације власти око личности „освећеног” цара (који је, уједно, био и врховни војсковођа, законодавац и судија те бранилац правоверја), тематско административно уређење спојило је војну и цивилну власт у једну (тема: „војни одред”, а касније: „војно-административни округ”). Јединствена војно-цивилна управа додељивала је војницима земљишне поседе у пуно власништво и обнављала слободно сељаштво што је опорезовано јединственом главарином независно од места настајења.²² Нова тематска армија састојала се од војника-сељака који су се издржавали из војничких имања, а поред тога добијајли су и (додуше, скромну) плату од државе. „Унутрашњи препород који Византија доживљава почев од 7. века састоји се пре свега у постанку једне класе независних сељака и стварању нове војске стратиота који економски и социјално припадају истој сељачкој класи... Из тешке кризе... велепоседништво је изашло ослабљено... Напротив, у све већем броју појављују се мали поседници: слободни сељаци који узимају у обраду опустошене земље и стратиоти нове тематске војске.”²³ Главни извор моћи средњовековне Византије била је веза снажне централне власти са слободним сељаштвом (укључујући и војску) и градским становништвом,²⁴ а слабљење утицаја велепоседничке аристократије као носиоца дезинтеграционих процеса. Напротив, јачање велепоседника значило је слабљење царства и појармљивање слободног сељаштва, својеврсну „феудализацију” која је у позном периоду раслабила

---

²² „Власти третирају сеоску општину као административно-фискалну јединицу. За свако село одређује се општа пореска свота, а чланови сеоске општине заједнички носе одговорност за њено правилно плаћање.” Георгије Острогорски, нав. дело, 149.

²³ Исто, 147.

²⁴ Страшна разарања у ратовима са Персијанцима и Арабљанима довели су до пропадања градова у 8. веку, који су нпр. у унутрашњости Анадолије бивали напуштени или претворени у војна утврђења. Арапски путници из тога времена бележе како на овом простору постоји још само пет правих градова. „Градови су изгубили своју ранију важност као економски и стамбени центри и попримили скоро потупуни војни и управни карактер. Занимљиво је да је мало њих показало знакове опоравка када се у Царство почело враћати осећање просперитета и стабилности на крају 9. века.” *Оксфордска историја средњовековне Европе*, 33.

вертикалу власти и довела до пропасти царства. За разлику од „феудализма” на Западу, који је од 10. века представљао, додуше у оскудици система изнуђену, али ипак композитну/реконструктивну силу готово до темеља урушеног друштвеног поретка, обнова моћи велепоседа на Истоку („пронија” као византијска „про-тофеудализација”) имала је системски деструктивну улогу. „Пронија” (грчки: „управа”) – представљала је давање јавних поседа великашима на изврстан временски период, као својеврсно привилеговано условно власништво, што је наликовало систему издавања пореских прихода под закуп. „Закупци се обавезују да у извесном округу скупе и доставе државној благајни одређену своту новца, и то обично већу од оне која се на том простору добијала. Поред тога они, природно, настоје да сакупе од становништва што већу суму за свој рачун.”²⁵ Велепоседници-пронијари исцрпљују становништво, одузимају му слободу и поново га везују за земљу. Они стварају свој паралелни управни апарат, све више се осамостаљују од централне власти. Са пореским имунитетом развијају и свој територијализовани судски имунитет, при чему се пронијарима поверена добра издвајају из државне надлежности, док се државним чиновницима забрањује приступ на пронијарске поседе. Централна власт осамостаљење велепоседника више не може да спречи; она је принуђена да даје нове уступке, задовољавајући се само тиме да покушава да ограничи број парика-сељака који се везују за земљу на пронијарским поседима. Пронијарски процес као „парафеудализација” у зрелом и позном средњем веку није ни могао да донесе ништа друго до потпуно уништење средњовековног византијског друштва и његово подјармљивање од стране прво крсташких, а после и турских завојевача.

Западни „феудализам” представљао је изнуђени одговор на економске и војне нужности услед пропасти политичког и друштвеног система, нестанка кованог новца, прекидања трговинских веза и скромних аграрних активности које су биле изложене сталним претњама нападача – нордијских многобожаца и азијских номадских коњаника. То уочава и Ван Кревеленд: „Западноевропски феудални систем који је настао по пропасти Каролиншког царства – које је и само представљало краткотрајни покушај да се у одсуству уређености, што је произишло из варварске инвазије која је уништила Рим, уведе ред – био је децентрализован чак и по мери сличних режима у другим деловима света. У феудализму, власт није била ни ’јавна’, нити концентрисана у рукама једног монарха или цара; напротив, била је подељена

---

²⁵ Исто, 34.

између великог броја неравноправних владара који су били међусобно повезани заклетвама на верност и који су власт сматрали својим приватним власништвом.”²⁶ Како је до овог дошло? Одбрана аграрног поседа (са двопољним и тропољним системом обраде) изискивала је његово везивање за онога ко је могао да их заштити – за оклопљеног коњаника са стремом вичном ратовању кога је, за узврат, требало издржавати. Потреба за људима којима је рат позив је сваког преосталог земљопоседника који је имао вишак земље коју није са својим људством успевао одбрани – довела до закључка да је овим војницима нужно дати земљу у бенефицијум, док су им се ови заклињали на службу и оданост, постајући његови вазали. „Додељена земља била је ’лено’, феуд, који је представљао основу феудалног друштва: троструки однос војне специјализације, закупа земље и личне обавезе. Припадници земљопоседничке ратничке класе имали су само једну дужност и обавезу, а то је да служе свом господару одређени број дана у години. Да би обезбедили своје право на поседовање земље, они су почели да граде себи замкове.”²⁷ Дешавали су се и бројни други случајеви, са сличним исходом. „Потпуно непостојање судства, нагонило је ситне, па чак и донекле значајне, земљопоседнике да затраже заштиту моћнијих људи. Када је неки *vasus dominicus* осетио да краљ више није у моћи да га штити, окретао се неком месном моћнику, често грофу... На овај начин је, током 9. века, поступно образована хијерархија коју су чинили вазали и њихови господари – сениори. Обичан витез, који је поседовао само толико земље и сељака да прехрани своју породицу и себе, био је вазал крупнијег земљопоседника, док је овај био у вазалном односу према неком још моћнијем, можда грофу. Гроф је могао да буде вазал значајнијег грофа, војводе или краља. Велика друштвена пирамида устројена је тако да се на њеном врху налазио краљ, а у основици витезови.”²⁸ У току једног века систем се раширио и еволуирао: бенефицијум је од доживотног прешао у наследан, умножиле су се и испреплетале вишеструке везе сениора и вазала: сада је, најчешће, сваки вазал имао више сениора, као што је и он сам бивао сениор већем броју својих вазала. Повећале су се и међусобне обавезе: поред учешћа у рату, вазали су били дужни и да проводе део времена на сениоровом двору где су у његово име вршили и разне друге улоге, пре свега судске,

²⁶ Мартин ван Кревелен, *Усјон и пропадање државе*, „Албатрос плус” – Факултет за безбедност, Београд 2012, 63.

²⁷ Мајкл Хауард, *Рај у европској историји*, СКЦ, Београд 1999, 16.

²⁸ Сидни Пеинтер, *Историја средњег века*, „Слио”, Београд 1998, 123.

и то према другим сениоровим вазалима; били су дужни да пружају и помоћ (пре свега, у намиривању економских трошкова), релиф (ослобођење), пружање гостопримства сениору... Сениор је, са друге стране, крај обавезе да штити вазалов феуд од непријатеља, имао и права старатељства над вазаловим наследником и његовим земљама све док овај не стаса да наследи очев положај и његове обавезе. Међусобне заклетве постале су ритуализоване. Породице сизерена и вазала су, кроз споразумна венчања, све чешће улазиле и у крвно-фамилијарне везе... На тај начин је створена „преклапајућа хијерархија” сложених личних односа са подељеним улогама вршења власти у којима је, у зависности од умешности стварања мрежа (највише кроз брачне савезе и породична испомагања) веза са својим бројним вазалима, јачала моћ појединих крупних феудалаца. Они су израсли у врх посебне касте којој номинални владари – краљеви, ако ови нису били њихови непосредни вазали, нису могли ништа.²⁹ Јасна вертикала власти, поред оне тек номиналне, монархове, није постојала. У пракси је постојало многовлашће.

Савремени „новосредњовековни” и „неофеудални” трендови

О присутности „новосредњовековних” и „новофеудалних” момената што настају и развијају се у друштвеној стварности говоре нам многе научне и филозофске дисциплине које их уочавају и прате у два главна вида: прво, као наслеђе предмодерних епоха у савременим друштвима и, друго, као савремена „развојна” стремљења постмодерног капитализма која се не дају тако очигледно опазити у окружењу препуном наслеђених конвенција мишљења, понашања и институционалних образаца индустријског и постиндустријског капиталистичког друштва, те парламентарне демократије. Како сам феномен интересовања за „новосредњовековне” и „новофеудалне” моделе садржи и своју објективну, друштвено-развојну компоненту, али и субјективно, често носталгично интересовање за повратак у свет „витешке хијерархије и духовности” – у својеврсну идеализовану утопију обновљене, „боље” прошлости што се распламсава у кризним временима позне модерности – тако се уочавање ових кретања у друштвеној стварности, такође, суочава са две позамашне спознајне опасности. Прва је она која у свакој значајној друштвеној, међународној

---

²⁹ Примерице, у Француској краљ није имао било каквих феудалних веза са вазалима својих вазала: он је имао само додир са оним другим феудалцима које је сам увео у посед.

или унутрашњој промени која на било који излази из оквира модернистичких достигнућа или облика функционисања види управо „неомедијевалистичке“ и „неофеудалне“ димензије, поготово ако они још имају и неегалитарно и хијерархијско, вертикално обележје. Друга опасност је свакако она која, ако чак и уочи нека немодерна или пост-постмодерна кретања, у њих учитава жељене вредности идеализованог средњовековља као носталгичне ретро-утопије.

Разлика са „класичним“ феудализмом је, наравно, у томе што је тамо расподела и преклапање власти на фрагментиране територијалне јединице била извршена по лично-фамилијарном принципу, док у временима после модерности слична прерасподела и концентрација моћи почиње да се врши између интересних група, колектива и правних лица, који су, често, „нетериторијални“, и преко делова модерних државних структура врше истовремене упливе на разне гране власти и различите територијалне нивое. У питању је, по свему судећи, доста сличан процес онеме који се одиграо у позном античком свету. Тада се, под маском постојећих институција и вредности, древни полис трансформисао прво у принципат, а потом у отворено царско самовлашће – доминат, тј. у поредак са новим центрима моћи које су преузеле управљање над постојећим институцијама и целим друштвом, притом га не укидајући у целости, већ манипулишући њиме и поступно га мењајући. Разлика је у томе што је у античким приликама управо на тај начин обједињена једна и јединствена, централна власт, пошто се претходна власт полиса показала неефикасном. Тек када се таква централна власт почела осипати, изнуђено решење је било институционализација расцепканих хијерархијских веза. У новим, савременим условима, исходи „фрагментацијске“ прерасподеле моћи (што узрокују истовремено дробљење и интегрисање) могу лако да доведу у виду изостанка стварања нове централне власти на ширем простору, и брзог преласка у нову расточену, неофеудалну рацепканост.

Основна, пак, одлика правог, „класичног“ феудалног друштва било је хијерархијско устројство „фрагментиране“, ситно територијално подељене власти образоване на основу земљишних поседа, тј. на власти сачињеној од преклапања вишеструких односа сизерена и вазала према земљи и њима потчињеном сељаштву. У основи феудализма био је уговор у коме се даје управљање над земљишним поседом, док се за узврат захтева обавеза војне службе. Касније је, са расподелом свог обрадивог земљишта, већ подељени посед претворен у наследни. Корени вазалских односа као кључних за настанак феудалне структуре налазили су се

још у античком обичају патронства. У касној антици је јачи патрон обезбеђивао заштиту своје клијенту у замену за поклоне, политичку подршку или престиж. Када је власт империјалне управе касног Римског царства почела да пропада, цар Диоклецијан и његови наследници покушали су да обнове друштво дајући земљу за обрађивање појединцима по наследном принципу.³⁰ Пошто су најезде варвара изискивале јачање урушених војних потенцијала и регрутацију војно способног становништва, римска власт је, што склапањем војног савеза са појединим варварским племенима (федерати) кроз давање поседа на тлу Царства, што дајући поседе појединцима, тражила, заузврат, њихово учешће у одбрани Царства. На тај начин је класичан облик патронаже постепено претворен у протOVERЗИЈУ сизеренско-вазалног односа. Њега су, накнадно, прихватиле и варварске краљевине изникле на рушевинама западне Римске империје, и из њега, у условима одсуства вертикале власти, створиле феудални поредак.

Савремени процеси „рефеудализације” не одвијају се у аграрним друштвима, већ у постиндустријским и постмодерним околностима. У условима системске кризе, разни алтернативни субјекти интересно-корпоративног порекла користе све прилике које се указују: милом или силом, они добијају или преузимају улогу „федерата” који као „акционари банкротираних система” врше део постмодерне власти на одређеним просторима. Онемоћале државе, у изнуди, принуђене прихватају ово опасно савезништво које се институционализује кроз дерегулацију и приватизацију јавних добара и јавног сектора. Када дође до „приватизације јавних служби и виших ешалона власти”, тј. када дође до широке приватизације саме „поствестфалске” државе на коју се, као неизбежни „парасистеми”, прикључе алтернативни хијерархијски облици и трајно повежу у један колоплет преклопљених ауторитета и умножених лојалности заснованих на уговорном (формализованом или не) основу, можемо говори о „неофеудалним” облицима политичке власти. Безбедност коју они у спречи са преосталим државним службама (стварно или фиктивно) теже да понуде становништву више није само она класична трампа физичке безбедности за део резултата производње: она се односи на функционисање свих системских грана, свих облика привредних активности (нарочито, сектора услуга), свих видова позног капитализма са бујањем медијско-шпекулативних спектакала, свих модерних облика симулакрума у које су претворени и облици дотадашње партиципације или барем деловања на власт...

---

³⁰ Георгије Острогорски, нав. дело, 60–61.

Појачани „неофеудални” трендови воде ка трампи моћи и утицаја нових структура за одржавање *сџајтис кво-а* (или његовог привида). Најдубље промене увек се изводе под разлозима очувања оног „досадашњег”. Понајвише због тога, начини функционисања власти и њихов територијални опсег неће бити у догледно време укинут, чак ни формално промењен. Постојећи облици власти ће, како би створили утисак како још суштински а не само формално трају, у будућности бити потчињени интензивираним процесима потчињавања новим пост-мостмодерним и „новосредњовековним” „федератима”, већ постојећим или тек настајућим олигархијско-корпоративним елитама као алтернативним субјектима тесно повезаног унутрашњег и спољног социо-политичког живота.

„Новосредњовековне” наде и њихове сџранџиџице

Поређење неких од значајних аспеката средњовековне и савремене стварности упућује на огромне разлике у савременим тенденцијама друштвеног и културног развоја „после модерности” гледајући их у односу на оне средњовековне. И поред тога, поборници „новосредњовековља” у кризи краја модерности не престају да проналазе баш те његове димензије.

Није потребна велика проницљивост да би се у томе уочи знатан утицај мотивације – присуство жеља и нада које почивају на убеђењу како кризу модерности може превазићи тек епоха духовно еквивалентна „средњовековној”. Због тога се историјско средњовековље идеализује: у њему се види много већа изоштреност контраста, сјај и непосредно присуство животне сржи, романтика, младост (са неурозом полног сазревања) и наивност, са све инфантилним односом према новцу и добрима где човек стиче да би живео, а не живи да би добијао.³¹ Чак и у случају када знају и признају негативне стране средњег века – варварство, окрутност, насилништво, скромно знање о природи и човеку – савремени трагаоци за „новосредњовековљем” ипак то претходно, „старо средњовековље” сматрају за узорно, јер је оно „било по преимућству религиозна епоха, била обузета чежњом за небом, које је чинило народе опседнутима светим безумљем, да је сва култура средњег века управљена на трансцендентно и трансцендентално,

---

³¹ Егон Фридел, поглавље „Душа средњег века” у: *Кулџура новоџ времена – од црне куџе до данас*, „Минерва”, Загреб 1940, 11–20. Слични описи средњег века као незрелог, младалачког доба западне цивилизације присутни су у бројним пасажима у: Јохан Хојзинга, *Јесен средњеџа века*, Матица српска, Нови Сад 1991.

да је у тим временима било велико напрезање мисли у схоластици и мистици за решење последњег питања биства, којем равнoга не зна историја новог времена, да средњи век није расипао своју енергију на спољашњост, већ ју је концентрисао на унутрашњост и исковавао личност у лику монаха и витеза...”³²

Њему насупрот стоје мрачни описи савремености што указују на потребу повратка у претходно као боље. „Ми улазимо у царство непознатог и непроживљеног, улазимо без радости, без светлих нада. Будућност је мрачна. Више не верујемо у теорије ’прогреса’ којим се заносио XIX век и које су обећавале бољу и лепшу будућност. Склони смо пре веровати да се боље, лепше и милије налази у оном што је вечно, а не само у будућности, и да је оно било и у прошлости, уколико се прошлост прилагођавала вечном и стварала вечно”³³ – казује Берђајев, и, недуго потом, додаје – „Хуманизам није учинио човека јаким него слабим – такав је парадоксалан резултат нове историје. У самопотврђивању свом, човек није себе нашао, него се изгубио. У освиту те историје њему се све чинило делом његове уметности, која неће имати краја и граница – а сада излази из нове историје и ступа у непознату епоху врло немоћан, са исцепканом вером у своје силе и моћи своје уметности, у опасности да сасвим изгуби језгро своје личности... И духовно осетљивији, фини људи готови су да се врате средњем веку, да би тамо нашли праве основе човечијег живота и поново пронашли човека.”³⁴ Ове и сличне тезе су премисе са којих се, пуни надања, преко садашњице упућују погледи ка сутрашњици.

Цео „новосредњовековни” феномен је, по свему судећи, испуњен истим оним „субјективним поривом” кога је лако уочити у савременој „новосредњовековној” културној продукцији. У питању је дубока свест о претежно поразним исходима модерности, као и покретачки порив ка предмодерним, архетиповима сабразним моделима – само се њима придодају и оне објективно видљиве димензије стагнирања и урушавања позно модерне стварности, њених држава, друштава и културе, и на те тендеције „надограђују” жеље за његовим спасоносним преобликовањем кроз повратак „боље прошлости” у својим духовним димензијама. Како су многе од савремених тенденција сличне онима из раздобља опадања античког света из кога је настало европско

³² Николај Берђајев, *Ново средњовековље*, „Хипнос”, Београд 1990, 34.

³³ Николај Берђајев, *Савремена криза културе и њад ренесансе*, Хришћанска библиотека, Београд 1932, 6.

³⁴ Исто, 8.

средњовековље – њихово уочавање се кроз уопштавање преноси на све најшире процесе те се, у складу са тиме, желе видети и њихова исходишта. До јуче модерне, утопијске пројекције почињу да се носталгично пресликавају уназад. Све то се чини како би се, услед страха од надоласећег непознатог а удаљавања од незадовољавајућег, мада познатог, пронашла или макар наслутила стабилност пред провалом неизвесности и тако, кроз моћ рационалне спознаје, смислено проникло у развојне димензије времена и простора што надоласе са оне стране садашњности и стварности.

„Ново средњовековље” као идеја је, дакле, једнако израз психолошке потребе за објашњењем смисла завршне кризе модерне као и примећивање друштвеног преображаја услед деловања те кризе, него што је она иоле јасније уобличени приказ долазеће будућности. Оно је у највећој мери саздано од нада да ће, на основу опажених сличних кретања у савремености са предмодерним средњовековљем, доћи и до неке нове вредносне обнове у свету сукоба и опадања, него што се такво исходиште да извести из реалних друштвених процеса. И премда су у дијагностици стања модерности (као и у паралелама са другим историјским епохама из којих се извлаче поједини закључци) крајње проницљива, неутажена лична духовна стремљења стваралаца „новосредњовековних” филозофских, научних или културних дела су, најчешће са недовољно поузданим основама, пројектована на општи план. Све се то, нажалост, понајвише чини из страха да се прогнозирана духовна обнова друштва неће десити ни прижељкиваном брзином, нити интензитетом. Претежно хришћанска или, макар и несвесно, под хришћанским утицајем „новосредњовековна” кризолошка мисао, нимало случајно, по правилу пренебрегава да дужине трајања процеса културно-цивилизацијског опадања из ранијих епоха, једнако аналошки као што повлачи и друге паралеле, примени и на опадање модерне – а они су увек трајали вековима. Чак и када се узме у обзир савремено „убрзавање историје” – учесталост догађаја и незаустављива динамика ширих процеса – исхитрено је, или боље речено, површно и олако, сводити дужину вишевековних процеса на неколицину година, или, тек неколико деценија, исто као што је непримерено комплексну издиференцираност савременог света, свих сегмената сложеног постојећег друштва и људи у њему, механички пресликавати и сводити на димензије знатно упрошћеније људске цивилизације од пре миленијума или два. Волунтаристички жудећи, субјективни порив савременог „новосредњовековља” при томе се, такође, оглушује и на есхатолошке димензије хришћанског поимања историје (неки би рекли – хришћанске филозофије историје) који,

не треба то никад да сметнемо са ума, светску динамику никако не посматра у виду некавих цикличних обнова „духовних епоха” након епоха дефицитарних духовношћу – већ као историјску драму која се у свом финишу, током духовног суноврата, преображава у (не)очекивани есхатон. Смисао хришћанске историје, не заборавимо, није у непрестаном смењивању епоха духовног опадања и одвојености од духа некаквим хијерархијским, „одуховљеним друштвом” – већ у буквалном, конкретном премда мистичном испуњењу новозаветног Откровења. У том смислу – прижељкивање епохе „новог средњовековља” представља жељу за духовним „предахом”, за тајм аутом у људској историји, који би, барем на неко време, „одгодио” приближавање историјског финиша, есхатолошког преласка у надисторију. У драстичнијем случају – оно представља чист ескапизам, узмицање пред надисторијом, бекство од суђења историјском човеку кроз прижељкивање добијања додатног, зауставног времена за нове покушаје историјског живота, и то оног замишљаног на основу прошлих израза подигнутих до нивоа непромењивих узора. Све су то само потврде колико је савремени човек застранио и колико је – макар и одбијао да себи то призна – негде унутар самог себе свестан размера свог промашаја.

Темпорална страна погледа ка „новосредњовековљу” указује на још нешто. Наиме, „новомедијевалисти” међу кризеолозима модерности често пренебрегавају да су се све велике историјске трансформације друштва одигравале по истовременим утицајима духовно-религиозних покрета, на вертикали, и често инертних друштвено-економских и политичких промена, на хоризонтали друштва. У питању су историјски процеси који су, због свега тога, трајали вековима. Антички полис се, тако, прво преобразио у „светску империју”, формално не мењајући своје устројство и институције, и, у дуготрајном опадању поретка, проживео још више векова. Духовни нови квалитет „Добре вести” (јеванђеља) хришћанства, па и хришћани сами – живели су и бројно и утицајно јачали кроз низ генерација, а да се то није одмах и значајно одразило на преображај друштва што је још увек опонашало функционисање раноантичког полиса са својим сенатом, комицијама и магистратима. Тек када су се бројна друга историјска дешавања одиграла – позно античко друштво је, више из страха да се потпуно не дезинтегрише него из жеље да постане структурно „подобније” хришћанском духовном начелу, почело да се на различите начине претвара у оно што ми данас називамо средњовековљем. Ово преобликовање је ишло руку под руку са деструктивним ударцима који су, један за другим, сналазили једно позно

друштво у опадању у скоро свим сферама живљења. Из те борбе на живот и смрт једна половина античке империје, она западна, изашла је смрвљена, а друга је преживела, уз тешка оштећења. На таквом „затеченом стању” одиграла се културна трансформација: из њега се изродило више средњовековних облика међу којима је један био и феудализам. Према томе, није само хришћанство нити пропадање античке религиозности и културе изнедрило средњовековље (ни у свом западном: феудалном, нити источном: империјално-тематском виду, и, касније, исламском), већ су томе подједнако допринеле промене у друштвеним структурама и свим њеним слојевима, али и начини привређивања, миграције становништва, сукоби (грађански ратови, најезде варвара), као и демографске промене. Све се ово дешавало симултано, на простору ширем од античке цивилизације; трајало је током више столећа, и имало укупну улогу дубоке културно-цивилизацијске трансформације на безмало целом простору Старог света, захваћајући и друге евроазијске цивилизације.

„Димензија која недостиже”

Средњовековље је настало историјским каљењем између „чекића” варварских најезди и позноантичког културно-цивилизацијског „наковња” на који је изливан разноврсни амалгам, од кога је „најплементији” метал и, без имало сумње, најутицајнији, био онај хришћански. „Изливане” и „исковане” су различите друштвене форме, од којих су неке биле у конитутету, а неке у дисконтинуитету (при чему су поједине међу њима безуспешно покушале да опонашају умрле форме антике, највише у случају „каролиншке ренесансе”), док неке су стварале потпуно нове облике уређења гледајући их у односу на оне претходне.

Као што је пуно чинилаца утицало на настајање новог, средњовековног света из пепела оног претходног, античког – много фактора је утицало и на различите видове његовог даљег развоја. Хришћанство, при свему томе, само није у целости „створило” ниједан од историјских видова средњовековља, односно његових друштвених уређења: оно је само понајвише утицало да се различита „затечена стања” у друштву постепено окрену и преусмере, да се испуне хришћанским утицајима и делимично преобликују духовним, светотајинским деловањима Цркве. Тај процес је био дуг и мукотрпан: у њему су се смењивали успеси и неуспеси, успони и падови. И источно, византијско-православно средњовековље, и оно касније развијено, западно, феудално, никада није било у потпуности ни „хришћанизовано”,

а камоли „хришћанско”. Степен хришћанизације је био различит, и, у различитим приликама, он се мењао. У фамилијаризованом окружењу из времена после-варварских најезди, на развалинама западног дела империје, пуки опстанак изискивао је стварање друштвеног устројства у коме је најскромнија аграрна производња „тражила” војну заштиту коњаничких и доброопремљених, моћних породица. И да није било хришћанства и његових утицаја, настали би некави протофеудални односи где би се, кроз низ личних веза крупнијих и ситнијих ратничких породица, устројавала територијална власт по принципу замене произведених добара за безбедност. Али, они не би бивали претворени у односе хришћанске верности. Не би се примитивна, насилничка суровост земљопоседничке аристократије поступно рафинирала у витештво, а сизеренско-вазални уговорни односи били ојачани духовним хришћанским везама. Оживљавање градова не би за узор узимало манастирско устројство; градска полицентричност не би упорно балансирали хришћанска усмерења са профаним потребама живљења у ограђеним условима. Обнова трговине и заната никада не би добила размере „моралног братства”, својеврсне мистеријске заједнице – у којој је однос мајстора са калфом и шегртом био еквивалентан односима сизерена са вазалима и њиховим пажевима. Византијско царство се, такође, мењало и прилагођавало тешким историјским изазовима. Хришћанство је и овде преусмеравало преображаје њених античких установа ка оностраниности: без њега, империјални самодржац би се до краја претворио у живућег хеленистичко-оријенталног „одуховљеног закона” а не тек у човека који влада империјалним наслеђем под преовлађујућим утицајем „божје милости (благодати)”. Државне хијерархије империје не би опонашале устројство „небеских хијерархија” Дионизија Ареопагита.³⁵ Никада не би настала доктрина о „симфонији власти”, нити би утицај православне Цркве зашао тако дубоко, у све поре друштвеног живота и Ромеја и новообраћених, покрштених претежно словенских народа. Административна, тематска симбиоза војне и цивилне власти уз стварање широких слојева слободног сељаштва и војника-ратара можда би уследила у тренуцима борбе царства за голо преживљавање, у временима када је оно било нападнуто практично са свих страна. Ипак, морал стратиота,³⁶ епопеје малоазијских граничара и источно-римски витешки дух у коме се преплитало библијско,

---

³⁵ Дионизије Ареопагита, *О небеској јерархији*, <http://www.esoteric.msu.edu/VolumelI/CelestialHierarchy.html>

³⁶ Георгије Острогорски, нав. дело, 113–115.

старозаветно и хришћанско, новозаветно наслеђе са хеленистичким култом хероја,³⁷ незамисливи су без јаког црквеног утицаја. Све ове појаве су, све до позног доба источног царства, стварања пронијарског поседа и директног уплива западњачке културе након заузећа Цариграда од стране крсташа 1204. године, дубоко „нефеудалне”. Такође, настанком и продором ислама на просторе источних делова Римског царства, ова подручја су у знатној мери „дехришћанизована” – али је преостао њихов средњовековни а „нефеудални” карактер (све до продора западних крсташа на просторе Свете земље крајем XI века, премда се западњачки феудални облици ту нису задржали пуно дуже од два наредна века). На њему су били помешани обици власти империјалног наслеђа Рима и Персије са варварским, номадским обичајима арапских освајача (у том смислу постоји сличност између исламског калифата и варвизованих, раносредњовековних организација власти на западу Европе, при чему су ови први, муслимански, били и дуготрајнији и на много вишем културно-цивилизацијском нивоу с обзиром на ниво затеченог наслеђа на просторима на којима су овладали) од својих западних, углавном германских пандана.

И као што се средњовековље не може схватити без утицаја хришћанства, једнако се не може схватити ни модерност и модерна епоха без хришћанства, чак и у случају када се радило о отвореном и свеобухватном одрицању, трајном напуштању хришћанизованог средњовековног наслеђа. У модерне наде биле су уложене све немале енергије и потенцијали прикупљени током средњовековног периода – оне су преусмерене у перспективе модерности. Током дугог процеса, још од времена настанка феудалног поретка, поступно се смањивао духовни контакт са оностраношћу. Извориште тог испрва ситног расцепа лежало је окриљу саме Цркве на Западу, да би се, одатле, он поступно пресликавао и на све сфере тамошњег друштвеног живота. Што су се феудално друштво и његови односи више уобличавали, постајали комплекснији и одређенији, полако и поступно се увећавао и „духовни расцеп”, а узорна „оностраност” као да је све мање бивала непосредно ту, блиска, па јој се све више тежило, стремило: рађање готике симболизоване у стреловито усправљеним катедралама као да покушава да је у пуном виду поново досегне (а са њиме и цела повећана динамика „зрелог феудализма”, XI–XIV век, на Западу), као да се труди да прескочи и премости тај све видљивији расцеп између сфере духа и постојећег људског друштва. Успоставља се

---

³⁷ Детаљније: Луј Бреје, *Византијска цивилизација*, поглавље „Витешке песме” Нолит, Београд 1976, 363–365.

противуречна подвојеност што ће, након дугог развоја, одвести пут модерности: са једне стране, постојеће стање феудалне расцепканости и многоструких односа проглашавају се за узорни, савршени израз хришћанског друштва,³⁸ а не тек добрим делом, мада свакако непотпуно, хришћанизованим светом. То, наравно, не отклања проблем, већ га само интензивира. „У општој збрци могуће је двоје: или потпуно предање удесу, фатализам; или хиперкритика, која се заснива на крајњем субјективизму. Прво становиште заузимају Шкоти побијајући следбенике Св. Томе Аквинског. Не сме се рећи: Бог чини ово или оно, јер је то добро, него: то је добро, јер Бог тако чини. Субјективистичко становиште заступају 'браћа слободног духа', 'скитнице-бегари', који у чопорима обилазе Порајњем, проповедају и просе, изнуђују и робе, сматрајући приватно власништво грехом.... Скотизам истиче свемоћ и искључиву реалност Божију у толикој мери да брише људско ја; 'стринеровци' 14. и 15. века толико истичу искључиву реалност људског ја да нема места божанству.”³⁹ Реални, ефикасни изостанак световне, империјалне власти покушава се надоместити влашћу римског архиепископа који се, од духовног оца хришћанског Запада, све више претвара у комбинацију древног Понтифекса максимуса и овоземаљског владара. Долази до читавог низа реакција и контрареакција: до проблема са инвеститурама и симонијом, до питања примата између духовне и световне власти, до сталног смењивања моћних папа и оних утамничених („Авињонско ропство”)... У таквим приликама, успостављене друштвене, и световне и духовне, хијерархије се затварају, конзервирају, и при томе се проглашавају дефинитивним и „савршеним”. Некада истински богат духовни живот се поступно празни и психологизује. Бујају прелести (духовне самообмане) са својом крајње сумњивом мистиком унутар или мимо западних верских редова и група. Следе их јеретички покрети и читав низ побуна против постојећег устројства ствари који се, са крајњим напором голе силом, сузбијају. Духовне болести не лече се исправно јер се прави „лекови” више не распознају: изостају стога и враћања духовном здрављу. Оно се одмењује сурогатима и брани осмишљеним аргументима филозофског и езотеријског наслеђа (схоластика, неоплатонизам и оријентални окултизам).

---

³⁸ Нимало случајно, управо главни представник западне схоластике, Тома Аквински, излаже концепције о савршеној заједници и пунини власти (*plenitudo potestas*) у XIII веку, за време пуног полета зрелог западњачког феудализма. Видети: Тома Аквински, *Држава* (прев. Томо Вереш), „Глобус”, Загреб 1990.

³⁹ Егон Фридел, *Култура новога времена – од црне куће до данас*, „Минерва”, Загреб 1940, 28.

Све је то узалуд. Наступа хаос: „Анархија је, дакле, започела одозго, да би ускоро захватила све остале друштвене слојеве. Вазали не дају више војске својим суверенима ако нису подстакнути личним интересом: славна средњовековна верност, која веже феудалног господара и његове вазале, претвара се у пословну везу, која се мења по потреби, од згоде до згоде. Кметови напуштају земљу са којом су до тада били везани попут биљке, у градовима пропада патрицијат који се до тада заснивао на роду, а скоројевићи заузимају упражњена места. Јављају се и разни пролетери, понижени и увређени, проповедајући разне комунистичке програме који су тада били хришћански обојени. Сталежи више нису никаква светиња, међу собом се гложе и парбе, презиру и грде: градске покладне игре приказују сељака грубим клипаном и лудом, а другачијим га не приказују ни последњи изданци витешке епике; сељак, међутим, не остаје дужан, него се прави глуп да би преварио и осрамотио градске људе... Витештво средњег века није пропало због барута, који је у то доба изумљен, него зато јер је понестало витешких идеала.”⁴⁰ Све у свему, „расцветано” зрело феудално друштво постаје трајно одвојено од сопствене „духовне подлоге” (са којом, током времена, опстају тек слабашне везе) и растрзано између два противуречна покрета: једног који жели да га одржи, проглашавајући његове историјске изразе за „духовност” саму, и другог који, кроз развој и динамику, а свестан не само несавршености већ и озбиљних мањкавости (чак и наopakости) таквог поретка, тежи да кроз активистичко-истражитељску и реформистичку делатност поврати духовне димензије познофеудалном животу западног средњовековља. Све се то огледа у даљој културно-историјској динамици: „Посматрана маса нема никаквог тежишта, нема кристалizacionог језгра, све је центрифугално, све се распада. А како нема средишње идеје, остао је вољни живот без директиве. То се очитује подједнако безвољношћу (абулија) као и разметањем и жестином (хипербулија). Људство запада повремено у крајњу потиштеност и летаргију, тупу меланхолију и непомићност, да би се другом згодом иживљавало манијакалним стањима... Јасно је надаље да се ова болест очитује разним перверзитетима, који се јављају на свим подручјима: у линијама, бојама, ношњама, обичајима, начину мишљења, уметничким облицима и правним нормама. Свугде преовладава оно што је бизарно, извештачено, скривено, натегнуто, нескладно истакнуто, папрено, претерано.”⁴¹ Из таквих прилика, где се све

⁴⁰ Исто, 27. и 33.

⁴¹ Исто, 26–27.

клима, изнучу ренесанси пориви ка дугим процесима тражења, ка „авантури западног човека”⁴² са циљем откривања и увођења новог, хуманистичког реда у новооткривени свет. „Последица рационалистичких струја редовно је покрет за еманципацијом, па тако и сада: свако хоће бити свој господар! Краљеви се хоће ослободити од Рима, кнезови царске власти. Градови кнежевске, кметови се хоће ослободити земље с којом су до сада били повезани. Све навире у градове, а то је и разумљиво: гдегод се налази гушћи животни центар, не може се спречити ниједна сила у свету да друштвени молекули не навру према том средишту.”⁴³ У таквим приликама ће се одиграти и географска и природно-научна открића, и колонијална експанзија Запада, и реформација и контрареформација, и читав низ покрета обнове „верског чистунства”, али и стварање апсолутистичке, рационализоване суверене државе као политичког решења за хаос изазван „препородом”. Такође постепено, смер ове потраге у потпуности ће се преусмерити ка оностраном, ка егзактном „режиму квантитета”⁴⁴ и модерном експерименту стварања света по мери човека, његових рационалних замисли и утопијских фантазија. Циљеви хуманизоване (на меру човека сведене) „светости” тражиће се, потом, у секуларном просветитељству, а мудрост у суми проверљивог знања „од овог света”. Извори власти видеће се у општем консензусу, у изразу сагласности воља, а противуречности у односима између појединца и заједнице, уместо вером, тражиће се кроз идеолошка уверења и њихове покушаје – што рационалног што ирационалног – креирања будућег, „савршеног” друштва.

„Новосредњовековни” феномен, видели смо, обрће смер ове потраге – након модерних бродолома и постмодерног смењивања плутања и потонућа преживелих бродоломника хуманизма – уназад, ка средњовековљу. Оно за чим се као крајњим циљем трага, наравно, нису тек изрази средњовековног друштва у односу на које се тежи открити низ сличности и „обећавајућих паралела” са савременим кретањима „после модерности”. У питању је, заправо, циљ виђен као поновни проналазак, као задобијање „духовне подлоге” која би зауставила и зауздала суноврат човека у епохи „после модерности”. Трагичност целог „новосредњовековног” покушаја ове идентификације лежи у томе што се, при трагању за „духовном подлогом”, историјски изрази друштвеног

---

⁴² Denis de Rugemond, *Зајадна пусџоловина човека*, Књижевне новине – „Кристали”, Београд 1983.

⁴³ Егон Фридел, нав. дело, 33.

⁴⁴ Guenon Rene, *Reign of Quantity and the Sign of Times*, Sophia Perrenis, New York 2001

организавања настали у изнуђеним условима поптуне пропасти једног сложеног културно-цивилизацијског типа, као што је био феудализам, потпуно поистивећују са архетипски жуђеном супстанцијалношћу, са духовном вертикалом, док су „пронађене” паралеле, нажалост, у ствари понајвише израз пропадања и реактивног покушаја реконструисања друштва и људи које се боре да преживе – далеко ближе „недуховним” странама феудалног средњовековља или њеним каснијим парадуховним сурогатима него ономе што средњи век чини истинском „епохом духа”. „Димензија која недостаје” а за којом се трага, заправо, и није средњовековље – ни оно феудално, а ни византијско – већ само хришћанство, што је у различитој мери и на различите начине било присутно у тим и таквим средњовековљима. Испушта се, при томе, из вида да је оно било присутно и у свим временима након средњег века, као што је, и потенцијално и актуелно, присутно и сада.